

COLLEGEDICTATEN ALS ACADEMISCH ERFGOED

Geert VANPAEMEL
Voorzitter Commissie Academisch Erfgoed

In 1787, tien jaar voor de Oude Leuvense Universiteit door de Franse autoriteiten zou worden opgeheven, vond een uitvoerige doorlichting plaats van het wetenschappelijk en filosofisch onderwijs aan de Artesfaculteit. Het rapport, opgesteld door de Weense hoogleraar Joseph Ernst Mayer, was niet mals voor de privileges en tradities van de universiteit. Het onderwijs was op essentiële punten verouderd en onsamenhangend, vele hoogleraren waren incompetent voor de hun toegewezen onderwijstaak, en de materiële voorzieningen waren ontoereikend. In het bijzonder had Mayer ook scherpe kritiek op de onderwijsmethode. Lesgeven, zo stelde Mayer vast, bestond aan de Leuvense Artesfaculteit voornamelijk uit het voorlezen van traktaaten, die door de student ijverig woord voor woord werden opgetekend.

Die Manuskripte werden alle in den Lehrstunden diktirt, und diese [...] werden überdies ganz in Fragen zerlegt, welche man wiederum diktirt, nachher beantwortet läßt, und deren berichtigte Beantwortungen man wiederum den Zuhörern an die Feder gibt. Es springt in die Augen, wie sehr dabey der Geist der Lehrer und Schüler leide, und wie unmöglich dadurch die sokratische Methode werde, die auch sonst in Löwen nicht sehr willkommen ist, zumal, da jedem der vier Pädagogien von den dazu bestimmten Professoren ebendiesselben Fragen zur pünktlichsten beybehaltung zugeschickt werden. [...] Dieß ist noch mit der Unbequemlichkeit und dem Nachtheile für die Jugend verbunden, daß die Schulen im Winter äusserst kalt sind, and daß die Bänke so eingerichtet sind, daß beynabe alle Schüler auf ihren Knien, mit stätsgesenkten Haupte, gekrümmten Rücken und zusammengedrängten Unterleibe schreiben müssen.¹

Deze 'dictatuur van het dictaat' had noodlottige gevolgen. Het stond professoren niet vrij om een eigen tekst te maken en een meer geavanceerde studie van bepaalde vragen werd door de studenten niet op prijs gesteld. Ook studenten ondervonden nadelen: zij werden niet gestimuleerd om zelfstandig te leren denken, en de urenlange schrijfhouding op de harde banken en in onverwarmde lokalen moet voor hen een kwelling geweest

¹ Brigitte van Tiggelen, Le regard d'un professeur viennois sur la Faculté des Arts de Louvain: le rapport de Joseph Ernst Mayer, *Lias*, 17, 1990, 241-293, hier 269-270.

zijn. Mayer merkte wel op dat er in de leslokalen een goede tucht heerste, behalve in de pedagogie Het Varken waar het grote aantal studenten – in 1787 zaten er 105 studenten in het eerste jaar – het haast onmogelijk maakte om de stilte te bewaren.

De praktijk van het dicteren was niet uniek voor Leuven. Ook aan andere universiteiten vormde het dictaat een obligaat onderdeel van het universitair onderwijs, gewoonlijk aangevuld met een eigen, mondelinge commentaar van de hoogleraar en een afsluitende ondervraging van de studenten.² Maar de kritiek van Mayer toont aan dat zeker aan het eind van de achttiende eeuw de praktijk van het dicteren als achterhaald werd beschouwd. Modern onderwijs diende te gebeuren met behulp van gepubliceerde handboeken, en de al te grote nadruk op tekstwetenschap moest worden aangevuld met demonstraties en praktische oefeningen.

Ook in Leuven was men zich hiervan bewust; al sinds de zeventiende eeuw werden natuurkundige experimenten geïntegreerd in het filosofie-onderwijs, en de praktijk van disputeren behoorde al vanouds tot de onderdelen van een universitaire artesopleiding. Maar toch werd in Leuven de praktijk van het dicteren gehandhaafd, hoewel vanaf 1774 voor een beperkt aantal vakken (wiskunde, optica) ook gedrukte cursussen het licht zagen. De redenen hiervoor zijn wellicht heel divers. Jan Roegiers stelt in zijn bijdrage tot deze bundel dat de praktijk van het dicteren – die overigens teruggaat op het onderwijs aan de middeleeuwse universiteiten – aan het begin van de zeventiende eeuw werd verplicht om een betere controle op het artesonderwijs mogelijk te maken. In een tijd van religieuze spanningen en nieuwe natuurfilosofische doctrines maakte het grote verloop van de vaak zeer jonge, soms pas afgestudeerde hoogleraren, het noodzakelijk om van bovenaf precies vast te leggen wat wel en niet gedoceerd mocht worden. Zoals ook Katharina Smeyers opmerkt in haar bijdrage, werden de dictaten vrijwel zeker door censoren nagelezen. Voor studenten was het daarom van belang een verzorgd én volledig dictaat te kunnen voorleggen. Tegelijk kon zo gegarandeerd worden dat alle studenten dezelfde voorbereiding hadden gekregen op de examens. Vooral tijdens de achttiende eeuw werden de dictaten gezien als een middel om de eenvormigheid van het Leuvense filosofie-onderwijs te garanderen. Daarnaast maakten de dictaten het juist gemakkelijker om nieuwe inhoud op maat van het onderwijs op te nemen, zoals blijkt bij de verschillende hervormingen van het curriculum in de

² Jacques Verger (ed.), *Histoire des universités en France*, Paris 1986; Laurence Brockliss, *French Higher Education in the Seventeenth and Eighteenth Centuries*, Oxford 1987, 59.

zeventiende en achttiende eeuw. Voor de hoogleraren die vaak zelf nog studeerden aan één van de hogere faculteiten, was het dictaat ten slotte een handige manier om de zorg voor hun onderwijs met eigen studie te kunnen combineren.

De collegedictaten hadden voor de studenten een bijzondere waarde. Uit de vele bewaard gebleven dictaten kunnen we afleiden dat de studenten heel veel zorg besteedden aan de verfraaiing en de conservatie van hun handschrift. De tekst werd verlucht met tekeningen en gravures, die niet noodzakelijk met de inhoud verband hielden, maar wel het handschrift tot een uniek persoonlijk document maakten. Het grote aantal collegedictaten dat terug te vinden is in talrijke bibliotheken in binnen- en buitenland toont ook aan dat de handschriften goed werden bewaard. In sommige gevallen hebben latere eigenaars hun naam in het dictaat genoteerd, wat erop wijst dat de waarde van het manuscript over de generaties kon worden getild. Voor hedendaagse historici vormen de collegedictaten een belangrijke bron voor wetenschappelijk onderzoek. De dictaten bevatten uiteraard de letterlijke tekst van de colleges die aan de Leuvense studenten werden gegeven, waardoor de inhoud van het Leuvense artesonderwijs uit de eerste hand kan worden bestudeerd. Daarnaast schetsen de dictaten een beeld van het onderwijsgebeuren en meer algemeen van het universitaire leven, in het bijzonder bekeken door de bril van de student.

De Leuvense Universiteitsbibliotheek heeft gedurende de laatste decennia enkele honderden collegedictaten weten bij elkaar te brengen. Door hun afkomst en inhoud vormen ze een samenhangende collectie die zich uitspreidt over verschillende eeuwen. Heel vaak werd de rijke en karakteristieke iconografie van de dictaten gebruikt als illustratie in tentoonstellingscatalogi en wetenschappelijke studies. In sommige gevallen werden interessante dictaten in detail bestudeerd. Maar vele vragen bleven onbeantwoord. Dictaten zijn immers slechts momentopnames van een langzame evolutie. De inhoud van het onderwijs is soms van een heel elementair niveau, waarbij men slechts met moeite de invloed van de grote ontwikkelingen in wetenschap en filosofie kan terugvinden. De illustraties hebben soms een band met de inhoud, maar heel vaak ook niet. Hun interpretatie wordt bemoeilijkt doordat geen enkel dictaat 'alle' gravures bevat en enkel door vergelijkend onderzoek meer duidelijkheid ontstaat over de rol en de betekenis van de illustraties. Daarbij valt dan weer op hoe veelvormig het corpus van de collegedictaten is. Dictaten blijven persoonlijke documenten die door de student zijn vormgegeven in functie van zijn esthetische voorkeur, zijn intellectuele behoeften en zijn financiële middelen. Voor wie vertrouwd is

met de Leuvense dictaten is het vaak gemakkelijk om van onbekende manuscripten de Leuvense origine te herkennen, maar toch bestond tot nu toe nog geen duidelijke inventaris of handleiding die de onderzoeker op dit punt meer zekerheid kon verschaffen.³ Het is pas door de dictaten als collectie te beschrijven en te bestuderen dat evoluties en karakteristieke kenmerken zichtbaar worden. Hoewel de hier bijeengebrachte studies en inventarissen vrijwel uitsluitend betrekking hebben op de collegedictaten die in Leuven worden bewaard, opent deze bundel perspectieven voor een meer volledige ontsluiting en bestudering van de Leuvense dictaten in andere bibliotheken en archieven.

De bijdragen aan deze bundel zijn samengebracht in vijf delen. In het eerste deel wordt de onderwijscontext geschetst. Hilde de Ridder-Symoens beschrijft de verschillende onderdelen van het universitair onderwijs, in het bijzonder het verloop van de colleges en de disputen. Jan Roegiers analyseert de evolutie van het artesonderwijs te Leuven en de onderwijshervormingen van de zestiende tot de achttiende eeuw. Mark Derez situeert het onderwijs in de pedagogieën en colleges van de Oude Universiteit. Het tweede deel schetst de materiële productie van de dictaten, van het noteren en illustreren van de tekst (Katharina Smeyers) tot het inbinden van het dictaat (Elly Cockx-Indestegé). Het derde deel gaat in op de inhoudelijke verschuivingen die in de dictaten kunnen worden opgespoord. In de volgorde van het artesonderwijs wordt een hoofdstuk gewijd aan de logica (Jan Papy), de fysica (Geert Vanpaemel) en de metafysica (Françoise Hiraux). Vooral de evolutie van de natuurwetenschap is daarbij een hoofdthema, maar ook in de filosofische disciplines voltrekt zich een langzame, minder zichtbare evolutie. Daarna worden de gravures onderzocht, in het bijzonder de reeksen die specifiek voor het Leuvense onderwijs werden vervaardigd. Marc van Vaeck traceert de oorsprong van een groot aantal 'Leuvense' embleemgravures naar de Antwerpse drukkersfamilie Cnobbaert. Geert Vanpaemel legt de nadruk op de rol van de prentverkopers in de evolutie van het natuurwetenschappelijk onderwijs. Ten slotte wordt het laatste deel gewijd aan de mogelijkheden die de collectie biedt voor onderzoek van het studentenleven. Johan Verberckmoes en Marc van Vaeck analyseren de humor die onvermijdelijk door de studenten in hun dictaten werd verwerkt. In appendices worden inventarissen gegeven van de frontispicen, bandstempels, de verschillende

³ De collectie collegedictaten van de UCL is beschreven in Françoise Hiraux en Françoise Mirguet, *Collection des cours manuscrits de l'Université de Louvain 1425-1797. Catalogue analytique*, Louvain-la-Neuve 2003.

gravurereeksen en uiteraard de lijst van de in Leuven bewaarde dictaten. Hierbij zijn ook dertien Leuvense collegedictaten beschreven, die bewaard worden in de abdij van Berne te Heeswijk en die tijdelijk zijn overgebracht naar Leuven. Wij zijn de abdij zeer erkentelijk voor de toestemming de gehele collectie te onderzoeken, te digitaliseren en tentoon te stellen.

Met deze bundel wordt een belangrijke stap gezet in de valorisatie van dit unieke Leuvense erfgoed. Uiteraard is niet alles gezegd. Het gaat voorts nog om verkennende studies, die de noodzakelijke context oproepen waarin heel wat innovatieve inhoudelijke analyses kunnen plaatsvinden. Het rijke corpus van de collegedictaten nodigt uit tot verder onderzoek op het vlak van de universiteitsgeschiedenis, de wetenschapsgeschiedenis, de boekgeschiedenis, de kunstgeschiedenis en de cultuurgeschiedenis. Voor de geschiedenis van de Oude Leuvense Universiteit is de collectie collegedictaten een bron van onschatbare waarde. In de aanloop naar het zesde eeuwfeest van de universiteit mag op een verdere uitbouw van deze collectie gehoopt worden.